

Venind pe drumul care duce de la Tulcea spre Constanța, înainte de a intra în pitorescul și străvechiul oraș Babadag¹, privind către locul de unde răsare soarele, observi pe una dintre culmile care domină colinele acestei regiuni deluroase ruinele unor fortificații care par a străjui și astăzi ținutul. Așezate pe dealul Gras² între lacurile Razelm și Babadag, la aproximativ 2 km spre răsărit de comuna Enisala, care, la rîndul ei se află la 7 km sud-est de orașul Babadag³, ruinele reprezintă vestigiile fortăreței⁴, cetății⁵ sau cetății medievale⁶ Yeni-Sale⁷, Enisala⁸, Enişala⁹ sau, după cum o numesc unii erudiți Heracleea¹⁰, ori Heraclia¹¹, ultima formă fiind mai justificată din punct de vedere filologic.¹²

* Textul studiului de față a fost prezentat la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie din Constanța (16–18 oct. 1970) sub forma unei comunicări intitulată *Cetatea Yeni-Sale*. Pentru publicare a trebuit să modificăm titlul în *Cetatea Enisala*. Numele Enisala, varianta modernă pentru Yeni-Sale, este numele comunei din apropierea fortificațiilor: nu a fost niciodată numele cetății deoarece a apărut după abandonarea ei. Noi propunem pe baza argumentării din text a se întrebuița numele medieval al cetății corespunzător epocii istorice respective: Bambola (perioada genoveză), Yeni-Sale (perioada otomană). Considerăm că se poate folosi corect denumirea „Cetatea Enisala”, în cazul în care se menționează că este forma modernizată a numelui original.

¹ Pentru începutul istoriei orașului Babadag și pentru originea numelui său: J. Deny, *Sari-Saltik et le nom de la ville de Babadaghi* în „Mélanges Emile Picot”, Paris, P. II.

² Folosim acest nume pentru dealul calcaros pe care se află ruinele cetății Yeni-Sale, cf. A. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, ed. Socec, Buc., 1904, pp. 118, 130, 639.

³ Distanțele au fost indicate în urma consultării hărților din „Ghidul automobilistului”, Buc., 1960. A. D. Ionescu indică alte distanțe, de la Babadag la Enisala = 6 km, de la Enisala la cetate = 1 km, cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit. p. 372. În mod cert cifrele indicate de domnia sa sînt eronate.

⁴ Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* în „La Dobroudja”, Buc., 1938, Pl. XLV, fig. 80.

⁵ Cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 118. Autorul nu este constant în calificarea ruinelor medievale pe care le numește fie cetățuie, fie fortăreață chiar în cuprinsul aceleiași pagini. Cf. idem, *op. cit.*, ed. cit. p. 372; C. Moisil, *Numismatica Dobrogei* în „Arhivele Dobrogei”, I/1916, pp. 151–152.

⁶ Cf. Scarlat Lambrino, *Săpături arheologice în ținutul Dunării de Jos*, „Rev. Ist. Rom.”, IX/1939, pp. 498–499; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 210; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, Buc., 1946, vol. I, pp. 477–478; R. Florescu, *Ghidul arheologic al Dobrogei*, ed. Meridiane, Buc., 1968, pp. 21, 29, 86–87. Nu am citat alte lucrări ale prof. C. C. Giurescu în care amintește Yeni-Sale deoarece folosește constant același termen.

⁷ Cf. cronicarul otoman Sükrüllah în *Cronici turcești privind țările române*, extrase, vol. I, sec. XV–XVII, public. de M. Guboglu și Mustafa Mehmet, ed. Ac. R.S. România, Buc., 1966, p. 32.

⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 477–478 care folosește corect numele de cetatea Enisala, variantă modernă a numelui medieval Yeni-Sale, care apare în această formă în cronici. Spre deosebire de prof. C. C. Giurescu alți istorici folosesc numele de cetatea de la Enisala care indică astfel o cetate nenominalizată situată lângă comuna Enisala, cf. C. Moisil, *op. cit.*, loc. cit.; S. Lambrino, *op. cit.*, loc. cit.; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, ed. cit., loc. cit.; R. Florescu, *op. cit.*, ed. cit., loc. cit.

⁹ Această variantă a numelui Enisala o propune A. D. Ionescu care o consideră corectă din punct de vedere fonetic, cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 76–78, 118, 140, 141 etc. În discuțiile care le-am avut cu filologii turci nu ni s-a confirmat această afirmație.

¹⁰ Cf. K. F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, Berlin, 1883, pp. 140–141; A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 118, 140, 141, 218, 227, 362, 372; R. Florescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 67, 68, 69.

¹¹ Cf. Harta geologică a R.S. România alcătuită de M. F. A. Pl. 45 A.

¹² În procesul de transformare al limbii elene antice în medio-greacă eta s-a transformat în epsilon, iar din punct de vedere fonetic e s-a transformat în i.

Existența pentru definirea ruinelor a mai multor calificative, pentru localitate a două nume, fiecare dintre ele cu o serie de variante, impune discutarea celor două elemente componente ale denumirii fortificațiilor. Deși, prin proporții, se înscriu în definiția dată de savantul Viollet le Duc castelului feudal, ruinele de care ne ocupăm pot fi încadrate în noțiunea de cetate, dacă ne gândim la dimensiunile fortificațiilor din țările române, de la Poenari¹³ și Cetatea Neamțului¹⁴, ridicate aproximativ în aceeași epocă, numite în mod obișnuit cetăți. Dacă întreprindem o sumară cercetare a izvoarelor narative otomane în care Yeni-Sale este numită cetate fiind socotită echivalentă cu Sackgi (Isaccea) și Iörkövi (Giurgiu)¹⁵ și, în fine, dacă ținem seama de realitățile din Peninsula Balcanică. Pentru folosirea termenului de cetate pledează și înțelesul pe care îl are cuvântul în limba română. Termenul de cetate nu desemnează stricto sensu localitățile – centre militare, politice, administrative, religioase – care adăpostesc între zidurile lor populația civilă – meșteșugari și negustori – ca Cetatea Albă, Chilia, Vicina, Brașov, Cetatea Severin etc, ci cuprinde în sfera lui și așezările cu un caracter limitat militar, politic, administrativ, care în limbile occidentale sînt definite drept castele. Bazîndu-se pe tradiția locală primii erudiți¹⁶ care au dat cetății numele de Heracleea sau Heraclia pentru a-l impune și a crea tradiția onomastică în istoriografia de la sfîrșitul secolului al XIX-lea dominată de spiritul romantic, au afirmat că ruinele reprezintă urmele unei cetăți construite de împăratul bizantin Heraclius (611–642). Cercetînd izvoarele cartografice am observat pe o hartă austriacă executată de Ignațiu Albrecht în ultimul pătrar al sec. XVIII¹⁷ din ordinul statului major imperial, că locul unde se află astăzi ruinele este marcat de un semn de cetate alături de care este scris Eracri-Küpei, Eracri fiind în mod sigur o grafie eronată a lui Eracli, iar în cazul acesta numele de Eracli-Küpei, tradus, înseamnă „cercelul lui Eraclie” sau „cupa lui Eraclie”¹⁸. Păstrarea lui de „memoria colectivă” care l-a impus în izvorul cartografic amintit ne face să presupunem că a existat un eveniment istoric petrecut în apropierea cetății sau în interiorul ei în perioada cuprinsă între sec. XV–XVIII – între momentul cuceririi cetății de către otomani și alcătuirea hărții, deoarece, dacă ar fi fost anterior sec. XV evenimentul care s-a impus în toponimie ar fi fost cunoscut de genovezi care l-ar fi consemnat în portulanele și mapamondurile lor. Ținînd seama de acest argument, gîndindu-ne la evoluția istoriei Dobrogei la sfîrșitul sec. VI și la începutul sec. VII, cînd forțele imperiale bizantine se retrăgeau părăsînd fortificațiile, putem admite numele de Heracleea legat de un episod local, legendar, – fiecare cetate are legendele ei –, dar nu putem accepta ipoteza că cetatea

¹³ Pentru prezentarea și discutarea cetății Poenari v. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, ed. Ac. R.P.R., Buc. 1963, vol. I, pp. 114–115.

¹⁴ Pentru Cetatea Neamțului v. Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ed. Meridiane, Buc., 1967, ed. II.

¹⁵ Cf. *Cronici turcești privind țările române*, ed. cit., p. 32.

¹⁶ K. F. Peters, *op. cit.*, ed. cit., pp. 140–141; A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 118, 140 etc.

¹⁷ Pentru consultarea hărții, Bibl. Ac. R. S. România, Hărți A III-318, Gravură de Ignațiu Albrecht, aramă, 207×262 mm.

¹⁸ Traducerea a fost făcută cu ajutorul turcologilor, cf. dr. V. Drimba și conf. dr. M. Guboglu cărora le mulțumim și pe această cale. M. Guboglu ne-a sugerat că și în cazul cuvîntului Küpei ar fi o transcriere greșită în loc de „köy”, care înseamnă sat. În cazul acesta traducerea ar fi satul Eraclia.

a fost construită în timpul lui Heraclius, al cărui nume l-a purtat și perpetuat.

Autorii antici și bizantini nu amintesc existența unei cetăți cu acest nume pe locul unde se află astăzi ruinele medievale, iar rezultatele cercetărilor efectuate în comuna Enisala au dus la concluzia că în vatra așezării actuale sau în apropierea ei a ființat localitatea romană tîrzie Vicus Novus succedată de aceea bizantină Nono, pomenită de Procopius între fortificațiile ridicate de Justinian în Dobrogea¹⁹. Cetatea a apărut pentru prima dată cu numele Yeni-Sale, din care a derivat actualul Enisala, în sec. XV, în opera cronicarului turc Sükrüllah²⁰, reputat pentru calitatea informațiilor sale, după care a fost întrebuițat de cronicarii otomani care l-au urmat: Aşik-Paşa-Zade, Sa'addedin etc.

În limba română Yeni-Sale înseamnă Noul sat²¹, deci prin analogie, putem conchide că niciodată comunitatea umană de pe aceste meleaguri nu și-a părăsit așezarea al cărui nume l-a păstrat traducindu-l în limba stăpînitorilor efimeri ai locului: Vicus Novus, Nono, care probabil a dat în slavă Novoe Selo pe care turcii l-au adaptat limbii lor, creînd Yeni-Sale. Procesul de traducere al numelor localităților antice în limbile vorbite la începuturile evului mediu este frecvent pe suprafața țării noastre în special în Dobrogea unde Carsium a devenit Hirșova²², Licostomo – Vilcov²³ etc., dovedind și în acest mod o continuitate de habitat a populației băștinașe. Considerînd că în stadiul actual al documentației raportul temporal, de anterioritate, este în favoarea numelui de Yeni-Sale care reprezintă o continuitate onomastică, apare primul în izvoare, este atestat istoric, științific, nu legendar, este imprimat în tradiție cel puțin cu aceeași putere ca Heracleea – vechi legende, îl păstrează fiind numele folosit pînă astăzi de locuitorii –, propunem pentru cetate numele Yeni-Sale pe care îl vom întrebuița în studiul de față.

Înălțată pe locul unde a existat cîndva o așezare de tip Noua²⁴, cetatea Yeni-Sale, situată într-un bogat complex arheologic cu numeroase urme din epoca neolitică, a bronzului, hallstattană, din perioada stăpînirii romane și a aceleia bizantine, din timpul evului mediu, impresionantă prin mărimea și soliditatea fortificațiilor, frumusețea monumentului, poziție strategică, a atras atenția erudiților K. F. Peters²⁵, A. D. Ionescu²⁶, C. Moisil²⁷, Scarlat Lambrino²⁸, prof. R. Vulpe²⁹, prof. C. C. Giurescu³⁰, P. P. Panaitescu³¹, arheologul R. Florescu³² – își înscriu numele între aceia care au menționat cetatea³³ în cadrul unor lucrări cu alte teme principale, acordîndu-i un spațiu re-

strins în funcție de economia lucrării respective. Cercetări arheologice la cetatea Yeni-Sale au fost întreprinse în vara anului 1939 de cercetătorul Grigore Avachian³⁴, iar în ultimii ani de prof. I. Barnea și de directorul Muzeului de istorie din Galați, I. T. Dragomir³⁵, dar din nefericire, pînă astăzi nu au fost publicate rezultatele și nici nu au fost făcute referiri la ele cu excepția lui S. Lambrino³⁶ și a arheologului R. Florescu³⁷, care amintesc fugitiv descoperirile. Deoarece după cunoștințele noastre nu există pînă în momentul actual un studiu dedicat cetății, considerată în mod unanim remarcabilă, ne propunem, pe baza analizei monumentului, a materialului arheologic expus în vitrinele Muzeului de istorie din Galați, a izvoarelor numismatică, narative și cartografice, să deschidem discuția asupra fortificațiilor de la Yeni-Sale și asupra rolului lor istoric.

Dobrogea, prin poziția ei geografică – între drumuri comerciale nautice și terestre – care a determinat geneza principalelor caracteristici ale evoluției istorice – mojar al popoarelor și regiune propice schimbului – a fost, în evul mediu timpuriu, cea mai favorizată regiune românească din punct de vedere al condițiilor de dezvoltare.

Prin stăpînirea bizantină, prin angrenarea în Imperiul Valaho-Bulgar al Așăneștilor, prin raporturile strinse cu mecanismul politic complex al Hoardei de Aur, prin negustorii genovezi stabiliți aici, Dobrogea a depășit cadrele obișnuite, fiind legată prin viață economică, orașe și drumuri, de dezvoltarea lumii pontice și mediteraneene. Gradul mai înalt de dezvoltare atins de societatea dobrogeană, atestat de izvoare și de cercetările arheologice, existența unei organizări bisericești consolidate – avem pentru acele timpuri cel puțin două centre eclesiale importante – Dîrstor și Vicina, existența unui aparat politic puternic, s-a tradus în limbaj arhitectural într-o serie de monumente pe care le cunoaștem puțin și aproape exclusiv arheologic. Dacă la sfîrșitul sec. XI, în sec. XII și în primele două treimi ale sec. XIII în Dobrogea monumentele înălțate din materiale durabile – piatră și cărămidă – sînt sporadice, cel puțin în faza actuală a documentației de care dispunem³⁸, – în ultima parte a sec. al XIII-lea și în prima parte a celui următor se remarcă un număr mai mare de edificii solid construite. Între ele se înscrie și cetatea Yeni-Sale, care alături de construcțiile anterioare – Cetatea de la Păcuiul lui Soare³⁹ și cetatea Hirșova⁴⁰, se numără între monumentele de arhitectură militară de prim ordin ridicate în evul mediu timpuriu în România cu pronunțate caracteristici medievale – concepție planimetrică, sistem de fortificații, tehnică constructivă, compoziție a mortarului, elemente arhitectonice. Cetatea Yeni-Sale, ai cărui constructori au folosit metodele cele mai moderne ale vremii, are un plan poligonal neregulat⁴¹ (fig. 2), care urmează sinuozitățile masivului de „calcar jurasic”⁴² pe care este

¹⁹ Cf. I. Barnea, Gh. Ștefan, *Stăpînirea romano-bizantină la sud de Dunăre*, în *Istoria României*, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1960, vol. I, p. 601; I. Barnea, *Opera militară a lui Justinian* în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, ed. Ac. R.S. România, Buc., 1968, vol. II, p. 420.

²⁰ Cf. *Cronici turcești* . . . , ed. cit., p. 32.

²¹ Cf. traduceri făcute de conf. dr. M. Guboglu; A. D. Ionescu propune o altă traducere, Yeni-Sale „Noul loc sfînt”, cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 372. Traducerea propusă de A. D. Ionescu ni se pare cel puțin ciudată deoarece din cercetările pe care le-am efectuat și din informațiile pe care le-am primit de la turcologii nu am putut găsi pentru „Sale”, „Sala”, justificarea numelui de „loc sfînt”.
²² Cf. Th. Sauciu-Săveanu, „An. Dobr.”, XV, 1934, p. 105 și urm. și Gr. Florescu în „Dacia”, V–VI, 1935–1936, p. 426 și urm.

²³ Cf. R. Șt. Ciobanu, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea în sec. XIII–XIV* în „Pontica”, III, 1971, articol sub tipar.

²⁴ Cf. Informațiilor primite de la prof. I. Barnea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁵ K. F. Peters, *op. cit.*, ed. cit., pp. 140–141.

²⁶ A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 118, 140, 141, 362, 372.

²⁷ C. Moisil, *op. cit.*, loc. cit.; idem – *Bisericițele*, în B.C.M.I. 3/1910, p. 33.

²⁸ S. Lambrino, *op. cit.*, loc. cit.

²⁹ R. Vulpe, *op. cit.*, loc. cit.

³⁰ Prof. C. C. Giurescu, *op. cit.*; idem, *Știri despre populația românească a Dobrogei, în hărți medievale și moderne*, Constanța, Muzeul reg. de arh. Dobrogea, 1966.

³¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, loc. cit.

³² R. Florescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 21 și 86–87.

³³ Prof. I. Barnea ne-a informat că despre cetatea Yeni-Sale a scris și O. Tafrafi. În cercetările noastre nu am găsit această lucrare. Deoarece A. D. Ionescu reproduce părerea lui Tafrafi, am cunoscut-o în mod indirect cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 372. Nu am amintit părerea lui Boucher de Perthes (*Voyage à Constantinople par l'Italie et Sicile et la Grèce, retour par la Mer Noire, la Roumelie, la Bessarabie russe, Provinces Danubiennes*, Paris, 1853) deoarece este identică cu a lui K. F. Peters. În lista enumerată am citat autorii care au păreri originale în legătură cu Yeni-Sale. Dir:

acest motiv nu am introdus între autorii citați numele lui G. M. Rașcu (*Enisala. Descriere și călăuză practică*, ed. Cartea Românească, 1929, 26 pagini) deoarece broșura sa este inutilizabilă datorită lipsei de seriozitate științifică cu care este scrisă. Recenzia acestei lucrări reliefează mare parte din erorile de fond. (v. *Analele Dobrogei*, fasc. I–XII P.I. an XI/1930, pp. 209–210).

³⁴ Cf. S. Lambrino, *op. cit.*, loc. cit., p. 499.

³⁵ Cf. R. Florescu, *op. cit.*, ed. cit., pp. 86–87; prof. I. Barnea ne-a informat că în anii 1962–1965 a condus campaniile de săpături la cetatea Yeni-Sale alături de cercetătorul I. T. Dragomir.

³⁶ Vezi nota 6.

³⁷ Ibidem.

³⁸ În izvoarele scrise apar numeroase orașe care au ființat pe teritoriul Dobrogei între secolele IX–XIV. Istoria acestor orașe medievale, construcțiile din piatră și din cărămidă care au existat în interiorul lor, practic sînt necunoscute. În momentul actual trebuie să ne limităm la documentația restrînsă care se referă la cîteva monumente eclesiale (Niculițel, Dinogetia etc.), militare (Păcuiul lui Soare, Hirșova), civile (Dinogetia, Capidava etc.). Semnalăm existența a numeroase puncte medievale încă necercetate: Isaccea, „Cetatea zaporojenilor”, Popina, Ostrov Bisericița etc.

³⁹ Pentru Păcuiul lui Soare v. P. Diaconu, *Creposti X–XV – v.v., v. Păcuiul lui Soare, v. svete arheologhiceschih isledovanii* în „Dacia”, N.S., V, p. 489 și D. Vilceanu, *Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare*, în „SCIV”, XIV, 1963, 1, p. 207–211.

⁴⁰ Pentru cetatea Hirșova vezi R. Șt. Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut: Cetatea feudală de la Hirșova* în B.M.I. 1/1970, pp. 25–30.

⁴¹ A. D. Ionescu descriind cetatea Yeni-Sale dă un plan care nu corespunde realității; v. A. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 372.

⁴² Cf. K. F. Peters, *op. cit.*, p. 140; informația ne-a fost confirmată de prof. univ. dr. doc. P. Coteș, căruia îi mulțumim pe această cale.

Fig. 1. Poarta principală a cetății cu bastionul mare.

așezată, iar zidurile, turnurile și bastioanele cetății, parțial conservate, ne permit să reconstituim forma originală a monumentului. Cetatea era apărată spre sud-est și est, unde terenul coboară în pante relativ line, de ziduri masive, groase de 3 m, cu o înălțime care altădată atingea 6–7 m și de turnuri poligonale, hexagonale, regulat dispuse în lungul incintei. Spre nord – nord-est unde terenul coboară abrupt către apele lacului Razelm, aflat la o adâncime de 109,6 m față de centrul cetății (fig. 2)⁴³, formind un obstacol în calea eventualilor atacatori, se continuă zidul masiv flancat de două turnuri patrulatere și în fine, către vest, unde cetatea este apărată natural de o prăpastie cu pereți verticali înalți de 70 m – ultima porțiune a curții mergând pe buza prăpastiei este sprijinită de un imens bastion. Porțiunea în care fortificațiile se păstrează în cele mai bune condiții se află către sud-est unde incinta are o lungime de 25 m. În colțul de sud-vest al acestei laturi se află un masiv de zidărie, bastionul porții (fig. 2 A, fig. 1), în care este tăiată poarta principală a cetății (fig. 2 B, fig. 1). Lată de 3 m, înaltă de circa 4 m, poarta principală are o frumoasă arcadă dublă terminată cu un arc în plin cintru⁴⁴. De origine orientală, sasanidă, arcada oarbă folosită frecvent în evul mediu de meșterii lumii islamice din bazinul Mediteranei și de constructorii bizantini care clădeau în Peninsula Balcanică și în țările

române, apare și la alte monumente ale arhitecturii medievale – cetatea Neamțului⁴⁵, biserica Sf. Nicolae Domnesc – Curtea de Argeș⁴⁶, pentru a nu mai aminti bisericile moldovenești ctitorite în timpul lui Ștefan cel Mare⁴⁷. Desigur, arcada oarbă apare la cetatea Yeni-Sale ca și la alte monumente adusă de meșterii constructori bizantini sau de școală bizantină, deoarece este greu de admis că o construcție de asemenea dimensiuni și importanță a fost încredințată localnicilor⁴⁸. Lipit de bastionul porții principale, către est, se află un turn poligonal (hexagonal), numit convențional „turnul mare” (fig. 2 C, fig. 1). Având cinci laturi exterioare, fiecare cu o lungime de 3 m și o latură interioară formată de zidul incintei, cu o lungime de 7 m, „turnul mare” se înalță astăzi cu circa 6 m deasupra curții⁴⁹. În peretele turnului, paralel cu incinta, sînt practicate o serie de ferestre (fig. 1), al căror număr nu-l mai

⁴³ Cf. R. Popa, *op. cit.*, ed. cit., pp. 35–36 și ilustr. respective.

⁴⁶ Cf. *Istoria artelor plastice în România*, ed. sub. cond. acad. G. Oprescu, ed. Meridiane, Buc., 1968, pl. 135.

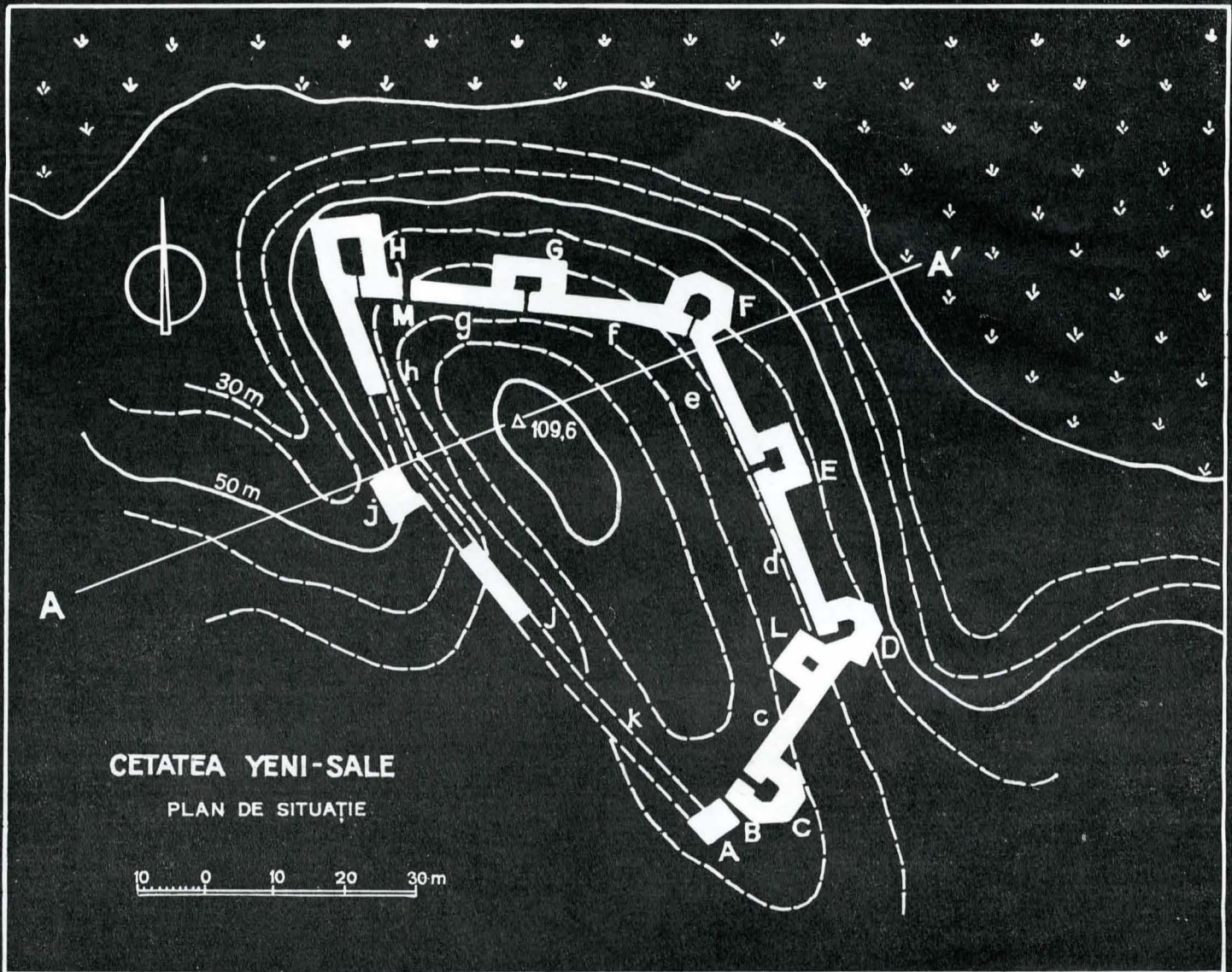
⁴⁷ Pentru influențarea arhitecturii eclesiastice din Țările Române v. Charles Diehl, *Manuel d'art Byzantine*, ed. A. Picard, Paris, 1926, ed. a II-a vol. I, cap. 2; David Talbot Rice, *Art of the Byzantine Era*, London Thames and Hudson, 1963; Grigore Ionescu, *Influența arhitecturii bizantine asupra arhitecturii eclesiastice în Țările Române*, în „Balcania”, IV, 1941, idem, *Istoria arhitecturii în România*, ed. cit., vol. I, cap. II, pp. 250–260; *Istoria artelor plastice în România*, ed. cit., cap. II, „Arhitectura”.

⁴⁸ O argumentație în acest sens o găsim la Emil Lăzărescu cînd scrie despre Curtea de Argeș, *Istoria artelor plastice în România*, ed. cit., cap. II, pp. 146–153.

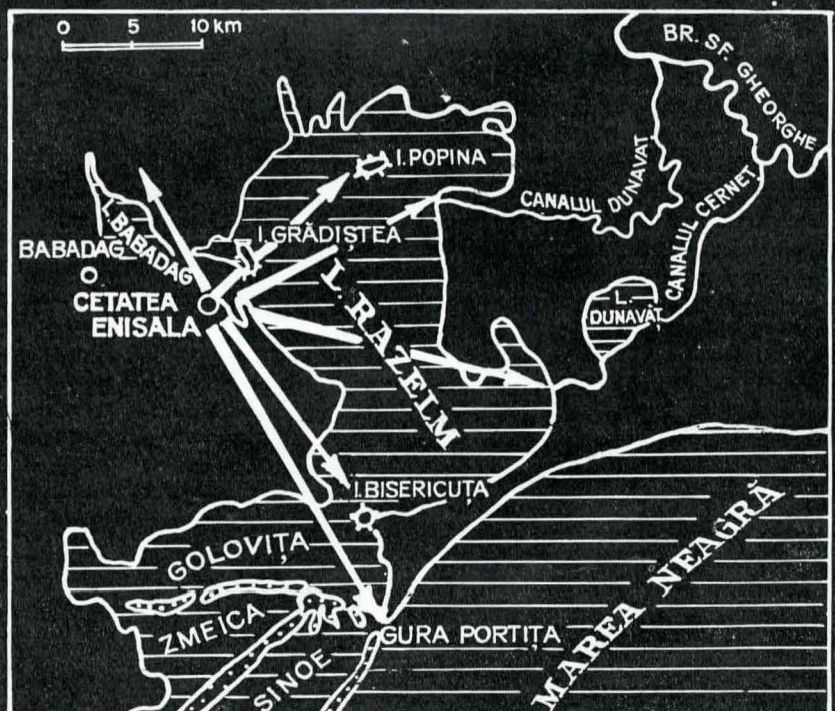
⁴⁹ A. D. Ionescu afirmă că turnul se înalță cu 15 m deasupra curții, *op. cit.*, p. 372.

⁴³ A. D. Ionescu indică cifra greșită: 115 m în loc de 109,6 m, cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 118.

⁴⁴ Pentru diverse tipuri de arcade oarbe terminate cu arcuri în plin cintru similare cu aceea de la Yeni-Sale, v. M. Alpatov, *Istoria artei*, ed. Meridiane, Buc., 1966, vol. I, pp. 254–255.

**PROFIL GEOLOGIC IN ZONA
CETĂȚII YENI-SALE**
1-3 - Calcare jurasice dela cenușii la
trandafirii

**CROCHIU PANORAMIC DE LA CETATEA YENI-SALE CU RAZELE VIZUALE
ASUPRA REGIUNILOR INCONJURATOARE**

putem surprinde și ale căror dimensiuni sînt relative datorită degradării continue a monumentului.⁵⁰

În partea de est a „turnului mare” se păstrează bine curtea (fig. 2 c, fig. 1), care atinge o înălțime de 5 m, terminându-se în est cu un nou turn poligonal (hexagonal), care marchează colțul de sud-est al cetății (fig. 2 D). Turnul din colțul de sud-est, avînd același plan și aproximativ aceleași dimensiuni cu ale „turnului mare” – laturile exterioare, în număr de cinci, fiecare cu o lungime de 2,5 m, latura țesută în incintă cu o lungime de circa 6 m – ne prezintă ziduri care ating în zilele noastre o înălțime modestă, care nu depășește 3 m.

În interiorul laturii de sud-est, în zidul „turnului mare” se distinge o poartă de intrare în turn, la care se ajungea de pe drumul de rond, ale cărui urme se văd clar în dreptul turnului și a unei părți a curtinei. În partea interioară a curtinei dintre „turnul mare” și turnul din colțul de sud-est, către ultimul turn, se află fundațiile unei clădiri dreptunghiulare de mici dimensiuni, cu laturile de 6 m și respectiv 7 m (fig. 2 L). Probabil, subsolul acestei clădiri a fost întrebuițat ca temniță, iar încăperile nivelelor superioare pentru locuința comandantului garnizoanei sau a seniorului cetății.

În partea de est, unde terenul coboară în pantă line, zidul incintei, cu o lungime de circa 30 m demantelat în mari porțiuni, urmînd traseul curbei de nivel, se frînge ușor în partea centrală, iar cele două cortine care îl alcătuiesc (fig. 2 d, e) se îmbină între ele sub un unghi de 175°. În punctul în care se îmbină cele două cortine se văd fundațiile unui turn patrulater de dimensiuni reduse, avînd laturile cu o lungime de 3 m fiecare (fig. 2, E). În extremitatea de nord-est porțiunea estică a incintei este limitată de un al treilea turn poligonal, hexagonal, cu același plan și cu laturi cu aceleași dimensiuni ca ale turnului din colțul de sud-est (fig. 2, F). Zidurile turnului din colțul de nord-est se mențin în stare relativ bună, atingînd o înălțime care variază între 2 m și 4 m. În partea interioară a turnului, în incintă, se distinge locul în care era poarta prin care se putea intra în turn (fig. 2, F). În fața incintei estice, la o distanță de cîteva zeci de metri, pe panta lină a stîncii, se văd fundațiile altei incinte cu turnuri triunghiulare. Istoricul bulgar Teofil Ivanov susține, folosind argumente insuficiente, că turnurile triunghiulare datează din sec. VI, din timpul lui Justinian. Prof. I. Barnea ne-a informat că în timpul campaniilor de săpături pe care le-a condus la cetatea Yeni-Sale a descoperit între cele două incinte temelile unor locuințe din lemn și piatră. Modul în care erau dispuse locuințele, caracterul lor, datarea în timp, ne-ar putea indica dacă ele reprezintă urmele unui faubourg cu specificul lui, iar existența unei asemenea așezări ar accentua și mai mult ponderea cetății. Raportul temporal între cele două construcții de însemnătate deosebită în cazul de față, deoarece poate indica fie un proces de ruralizare, fie existența unui faubourg, poate fi determinat în mod exclusiv de cercetările arheologice.

Spre nord – nord-est, cetatea, apărută de o pantă abruptă care în evul mediu se pierdea în apele lacului Razelm, astăzi limitată de o bandă mlăștinoasă, are o incintă menită să oprească accesul dinspre apă cu ziduri lungi de 30 m, parțial ruinate, avînd o înălțime variabilă, între 1 m și 4 m, incinta (fig. 2 f, g) are în centru și în colțul de nord două turnuri patrulater (fig. 2 G, H). Dacă turnul patrulater situat în centrul laturii de nord-est (fig. 2, G), avînd planul și dimensiunile laturilor identice cu ale turnului din centrul laturii de est (fig. 2, E), se păstrează parțial, distingîndu-se clar fundațiile și o singură latură, turnul din colțul de nord (fig. 2 H, fig. 3), avînd laturi cu o lungime de 5 m fiecare, își menține ziduri înalte de peste 4 m. În latura nordică a turnului se remarcă o fereastră de tragere înaltă de 0,75 m, arcuită în partea superioară cu pereți oblici care o lărgesc spre interior (fig. 3, 4). Privind prin fereastră, putem observa lacul Razelm, ur-

mele unei mici așezări situate spre nord-vest, odinioară pe malul Razelmului, desigur, în legătură cu cetatea, poate fostul ei port și, în fine, eventualul drum care ducea de la lac la Yeni-Sale. În interiorul turnului se poate urmări pe toată lungimea zidurilor traseul galeriei de tragere (fig. 4) care ducea la fereastra amintită.

În curtină, lingă turn, în partea de est, se află o spărtură, boltită în partea superioară, care a fost socotită o puternă – poartă mică secundară (fig. 3)⁵¹. Deși nu avem suficiente elemente pentru a confirma ipoteza, considerăm că trebuie privită cu atenție, deoarece, logic, ar putea reprezenta o puternă la care ajungea presupusul drum de la lac la cetate, scurtînd mult calea de acces spre apă.

În fine, către vest, unde cetatea este apărută de pereții verticali ai unei prăpastii, poate fi urmărit pe marginea ei anrocamentul zidului lung de 60 m – astăzi dărîmat aproape în întregime (fig. 2 h, j, k). În lungul incintei de vest, alcătuită din trei segmente care se îmbină între ele în unghiuri de 165°–175° (fig. 2 h, j, k), nu au fost ridicate turnuri deoarece în această porțiune atacul cetății era practic imposibil. În apropierea colțului de nord-vest vedem urmele unui bastion uriaș, patrulater, cu laturile de 2 m și respectiv 3 m, care a avut rol de pînten de sprijin (fig. 2). Deoarece în afara construcției interioare lipită de cortina dinspre sud-est (fig. 2 L) nu am observat în cuprinsul incintei urmele altor clădiri de piatră, care în mod normal trebuie să lase fie amprenta zidurilor țesute de cortinele existente, fie temelii vizibile, presupunem că în interiorul cetății nu au existat construcții civile mari din piatră.⁵² Probabil, garnizoana care după un calcul aproximativ se compunea din 150–200 oameni, locuia în încăperile turnurilor iar celelalte clădiri necesare cetății erau construite din lemn în lungul cortinelor pentru a lăsa în mijloc un spațiu liber pentru piața de arme.

Studierea atentă a monumentului ne permite să observăm materialul care a fost folosit, tehnica de lucru, fazele constructive. Pentru înălțarea cetății a fost întrebuițat calcarul jurasic extras dintr-un loc apropiat, probabil, din cariera Visterna, similar cu acela utilizat la Hirșova pentru construirea zidului „cetății de jos”. Paramenții incintei au fost construiți din blocuri de calcar, de mici dimensiuni, sumar cioplite, cu o formă aproximativ cubică, aranjate în asize relativ regulate. La cîteva rînduri orizontale de blocuri se observă un rost de egalizare – arază – căruia îi corespunde un șir de găuri cu un diametru de cîteva centimetri. Golurile reprezintă locurile în care au fost încastrate traversele orizontale ale schelăriei angajate care a servit la ridicarea zidurilor și urmele terminațiilor șenajelor de tiranți care legau paramenții. În două goluri aflate pe latura de sud-est se conservă bucăți de lemn de stejar, iar în porțiunile în care cortinele sînt parțial dărîmate, în special spre est și nord-est, se observă în emplectonul format din piatră spartă înecată în mortar, urmele grătarelor de tiranți. Toate aceste „**caracteristici comune pe care le prezintă Enisala, zidul genovez de la Constanța, zidul cetății de jos de la Hirșova**”⁵³, ne permit să datăm cele trei construcții în aceeași epocă și să le atribuim aceluiași constructor.

Continuînd cercetarea amănunțită a paramenților, în special a celui exterior lucrat cu atenție deosebită, distingem cel puțin două faze constructive, dintre care a doua este evident o reconstrucție. Observarea atentă a cetății Yeni-Sale a ridicat în fața noastră o serie de întrebări legate de factorii care au determinat alegerea poziției fortificațiilor, de datarea construirii lor, de originea constructorilor și de rolul istoric pe care l-au jucat.

Din virful stîncii pe care este construită cetatea, aceia care o stăpîneau, aveau o perspectivă panoramică (fig. 2) asupra lacurilor Razelm și Babadag, care unite între ele, formau în primele veacuri ale evului mediu un mare golf – port natural – asupra Gurii Portița, calea de pătrun-

⁵⁰ Pentru a se putea urmări continua degradare a turnului v. foto din K. F. Peters, *op. cit.*, p. 141; A. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 372; S. Lambrino, *op. cit.*, p. 499; R. Florescu, *op. cit.*, pl. 67.

← Fig. 2. Plan de situație (de R. Șt. Ciobanu), profilul geologic și vedere asupra regiunilor înconjurătoare ale cetății Yeni-Sale (de prof. Petre Coteț).

⁵¹ Cf. A. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 372.

⁵² Prof. I. Barnea ne-a informat că în timpul săpăturilor arheologice a descoperit în interiorul cetății, temeliiile unor construcții civile clădite din lemn. Domnia sa ne-a comunicat că presupune a fi surorins și temeliiile citorva case de piatră, invizibile pentru cercetările de suprafață.

⁵³ Cf. R. Florescu, *op. cit.*, p. 29.

Fig. 3. Turnul de nord, văzut din interiorul cetății.

dere din Marea Neagră în lacuri, a Dunavățului și a Cernețului, cele două brațe ale Dunării care, navigabile pînă în sec. XVI, făceau legătura cu Delta, fiind marcate în portulane cu numele de Donavici⁵⁴ și Aspera⁵⁵, asupra insulei Popina, pe care era un puternic castel bizantin sau genovez⁵⁶, asupra Ostrovului Bisericuța, care păstrează ruinele altor construcții medievale⁵⁷ și, în fine, asupra unor puncte prin care trecea drumul medieval terestru care unea Mangalia și Constanța cu Babadagul și cu bogatele orașe de la Dunărea de jos, poate cu mult discutată și misterioasa Vicina. Constructorii cetății, interesați, în chip evident de a realiza în primul rînd legătura cu marea, au folosit în mod judicios apropierea de apă, plasînd cetatea pe o stîncă bătută de valuri în evul mediu, la picioarele căreia puteau acosta corăbiile maritime de tip taride sau nef folosite de genovezi în Marea Neagră în sec. XIII–XIV.⁵⁸ De la baza stîncii cetății pornesc drumuri naturale care permit legături lesnicioase pe uscat între Yeni-Sale și o serie de puncte în care portulanele, mapamondurile și cercetările arheologice indică foste așezări medievale, probabil legate de comerțul genovez. Pare ciudat că de la cetatea Yeni-Sale nu se observă orașul Babadag în care se stabiliseră din 1263–1264, 10 000 de familii de turci selgiuchizi veniți din Anatolia sub conducerea lui Saru-Saltik⁵⁹. Lipsa de interes a stăpînitorilor cetății față de orașul Babadag este aparentă deoarece cetatea era foarte bine apărată dinspre uscat, domina punctul prin care corăbiile trăceau din lacul Razelm în lacul Babadag, punct care putea fi închis în cazul unui conflict cu selgiuchizii, care ar fi fost loviți prin tăierea legăturilor cu marea.

⁵⁴ Cf. N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, Cernăuți, 1925, extras din „Codrul Cosminului”, p. 5; idem *La Scitzia Minore nelle carte nautiche del Medio-Evo* în „E.D.”, IV, pp. 260.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Unii cercetători au emis părerea că aici ar fi un puternic castel bizantin, cf. C. Moisil, *Bisericuțele* în „B.C.M.I.”, 3/1910, p. 33; P. Nicorescu, *Une croix reliquiere du Dobroudja* în vol. „In memoria lui V. Pirvan”, Buc., 1932, p. 23.

⁵⁷ Cf. „S.C.I.V.”, I–IV/1957, p. 301.

⁵⁸ R. S. Lopez, Irving Raymond, *Medieval trade in the Mediterranean world*, Columbia University Press, New York, 1955, p. 125.

⁵⁹ Pentru Saru-Saltik vezi J. Deny, *Saru-Saltik Dede* în „E.I.”, IV, pp. 177–178.

Sintetizarea tuturor observațiilor rezultate din analiza așezării cetății ne permite să afirmăm că cetatea Yeni-Sale a fost o cetate maritimă care a avut menirea de a supraveghea traficul naval în golful marin Razelm-Babadag și de a realiza, cu cea mai mare ușurință posibilă, legătura dintre mare și uscat, scopuri în care i-a fost aleasă poziția de niște oameni care cunoșteau bine locurile. Fiind o cetate legată de mare, greu accesibilă dinspre uscat, într-un punct de încrucișare al drumurilor fluviale, maritime și terestre, Yeni-Sale cu certitudine a avut un port care a deservit-o.

Puțin cunoscută și relativ cercetată așezare situată în nord-vestul cetății, pe fostul țărîm al lacului, de care este separată astăzi de o mlaștină, a avut probabil funcția de port, cu dublu rol, militar – pentru acostarea vaselor care supravegheau navigația – și comercial, în care se desfășura viața populației civile, care realiza o parte a veniturilor necesare întreținerii garnizoanei cetății. Forma și tehnica de construcție, analiza mortarului întrebunțat, ne determină să datăm ridicarea cetății în sec. XIII sau la începutul celui următor. În zidul „cetății de jos” de la Hirșova, similar cu paramenții cetății Yeni-Sale, trei stampe din sec. XIX ne arată în golurile a două ferestre, dispărute astăzi, ancadramentele de piatră în stil gotic, stil întrebunțat în sec. XIII de genovezi dar nu și de bizanțini⁶⁰.

Descoperirile monetare făcute în timpul cercetărilor arheologice efectuate la cetatea Yeni-Sale pot aduce o nouă precizare în stabilirea datei construirii fortificațiilor pe care le discutăm.⁶¹ Dintre monedele descoperite în cursul anilor la Yeni-Sale am putut cerceta un număr de 49, fie publicate⁶², fie expuse în vitrinele Muzeului de istorie Galați, fie păstrate în colecția cabinetului numismatic al Muzeului arheologic Constanța pe care le-am studiat cu

⁶⁰ Pentru demonstrarea și ilustrarea acestei teze v. R. Șt. Ciobanu în „B.M.I.” nr. 1/1970, pp. 25–30.

⁶¹ În datare nu am întrebunțat argumente de ordin stratigrafic deoarece pînă în momentul de față nu au fost publicate rezultatele cercetărilor arheologice.

⁶² Cf. C. Moisil, *Numismatica Dobrogei*, loc. cit.; O. Iliescu, *Înscemnări privitoare la descoperiri monetare* în „Studii și cercetări de numismatică”, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1958, vol. II, p. 456.

permisiunea tov. director A. Rădulescu, căruia îi mulțumim și pe această cale. Dintre cele 49 monede, 8 datează din primele secole ale erei noastre, sec. III–VI, deci nu ne interesează în mod direct, iar celelalte 41 monede, toate medievale, apărute după un hiatus de cinci secole, au fost emise între secolele XI–XV.

Clasificând monedele după emitent și în același timp grupându-le cronologic, pe secole, avem următoarea situație: 1 monedă islamică (mijlocul sec. XII (?)); 2 monede bizantine (1 sec. XI, 1 sec. XII–XIII); 9 monede genoveze (3 din sec. XIII, 3 din sec. XIV, 3 de la începutul sec. XV); 6 monede tătarăști (2 din sec. XIII, 4 din sec. XIV); 1 monedă bulgărească (sec. XIV); 11 monede din Țara Românească – 3 de la Vlaicu (1364–1377), 1 de la Dan I (1384–1386), 7 de la Mircea cel Bătrîn 1386–1418); 3 monede moldovenești – 1 de la Petru Mușat (1375–1391), 2 de la Alexandru cel Bun (1400–1431); 8 monede turcești – 2 de la Baiazid I Ilderim (1388–1403) emise în 1389⁶³, 6 din sec. XV de la sultanii Mehmet I Celebi (1413–1421), Mohamed II, Baiazid II. Moneda bizantină din sec. XI și moneda islamică de la mijlocul sec. XII probabil au ajuns întimplător pe teritoriul cetății fie datorită existenței pe stincă a unui punct de observație bizantin, fie datorită unor schimburi întâmplătoare. Monedele de la sfârșitul sec. XIII și de la începutul celui următor în număr mare descoperite frecvent, alcătuiesc începutul unei succesiuni monetare organizate pe criterii cronologice.

Ceramica descoperită la Yeni-Sale în 1939, amintită de S. Lambrino⁶⁴, și în 1963, – ultima fiind parțial expusă în vitrinele Muzeului de istorie Galați – prin caracteristici: smălțuită, colorată în verde, galben, albastru, ornată cu motive animaliere, este tipic feudală, datînd din secolele XIII–XIV, provincial bizantină.

Alte descoperiri: unelte – burghie, foarfece, cuțite, pi-roane, dălți, arme – vîrfuri de săgeți, vîrfuri de suliță, topoare – piese de harnașament – scări de șea, pinteni, catarame, potcoave – datează din aceeași epocă din secolele XIII–XV. Coroborarea informațiilor, formele și tehnica de construcție specifice secolelor XIII–XIV, analiza mortarului, datarea paramentului în sec. XIII prin analogie cu curtea cetății de jos de la Hirșova în care sînt ferestrele în stil gotic, apariția frecventă a monedelor începînd cu sfîrșitul sec. XIII, datarea unei părți a ceramicii, uneltelor, armelor, obiectelor de harnașament în același veac – ne permite să plasăm prima fază constructivă a cetății în ultimul pătrar al secolului XIII.

Pentru stabilirea originii acelor care au construit cetatea, ne-ar fi putut furniza elemente noi, însemnate, o eventuală analiză stilistică a monumentului. Dacă ne-a fost imposibil să surprindem ceva din preocupările artistice ale constructorilor, cu excepția arcadei duble a porții principale, aceasta nu s-a datorat numai stării de ruină a cetății, ci și faptului că, urmărindu-se realizarea unor programe strict militare, s-au folosit numai procedee artistice foarte simple, iar preocuparea pentru decorație a lipsit aproape cu desăvîrșire.⁶⁵

În această situație trebuie să ne mulțumim cu o analiză complexă a situației istorice și să folosim datele furnizate de puținele izvoare pe care le avem la dispoziție.

În condițiile existenței Imperiului mongol care asigura legăturile comerciale terestre între Marea Caspică și Oceanul Pacific, Marea Neagră a jucat rolul unei plăci turnante a schimburilor mondiale în secolele XIII–XIV. La începutul celei de-a doua jumătăți a sec. XIII, negustorii genovezi, alungați de venețieni din Mediterană, dîndu-și seama de uriașă importanță a bazinului pontic, au impus basileului Mihail VIII, prin tratatul de la Nymphaea (1261) să le cedeze monopolul navigației în Marea Neagră. Genovezii posesori ai unei flote maritime de prim rang, i-au înlăturat repede pe confrății lor, care îi precedaseră, pe pisani, au oprit încercările bizantinilor de a-și relua traficul maritim și au barat tentativele venețienilor de a pătrunde în Marea Neagră care a devenit pentru scurt timp o mare genoveză.⁶⁶

Fig. 4. Fereastra de tragere din turnul de nord.

Între regiunile care înconjoară bazinul pontic Dobrogea a avut un rol însemnat, furnizînd, după cum o dovedesc registrele comerciale genoveze, mari cantități de mărfuri negustorilor genovezi și în același timp le-a folosit ca punct de plecare pentru drumurile comerciale de uscat către Țara Românească și Moldova. Stabiliți în nordul Dobrogei la Dunărea de jos și pe litoral, genovezii au folosit golful Razelm-Babadag legat de mare în sec. XIII–XIV ca un imens port, excelent pentru adăpostirea corăbiilor care puteau fie să încarce mărfuri direct de aici, fie să plece pe Dunavăț și Cerneț spre Deltă și spre interior. Consultarea portulanelor ne arată că în sec. XIV pe țărmurile lacului Razelm erau numeroase așezări genoveze despre care putem să afirmăm cu siguranță, dacă ne gîndim la modul în care erau alcătuite hărțile nautice medievale ce reflectau situații anterioare, că datează de la sfîrșitul secolului anterior.⁶⁷

Pentru paza acestor așezări, pentru supravegherea traficului pe Razelm și spre Deltă pe care cercetările geomorfologilor⁶⁸, hidrologilor, biologilor le arată indubitabil legate pînă în sec. XVI, era necesară o cetate maritimă deservită de un port cu dublu caracter. Ridicarea unei cetăți presupunea din partea constructorilor posibilitatea de a face mari cheltuieli. În sec. XIII singurii interesați în ridicarea unei cetăți situate în centrul sistemului de fortificații din nordul Dobrogei, orientată spre mare pentru

⁶⁶ Pentru comerțul genovez în Marea Neagră a se vedea G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929; R. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, în „Studi giuridici e storici diretti da P. S. Leicht”, Bologna, 1938; M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge* în „Balcenia”, IV, 1941; R. Lopez, Irving Raymond, *op. cit.*, ed. cit.

⁶⁷ În legătură cu această problemă a se vedea N. Grămadă, *op. cit.*; M. P. Spineni, *România în istoria cartografiei pînă în sec. XVI*, Buc., 1938, vol. I; R. Șt. Ciobanu, *Genovezii și rolul lor istoric în Dobrogea în sec. XIV* în „Pontice”, II, 1970.

⁶⁸ Cf. informațiilor primite de la prof. univ. dr. doc. P. Coteș, precum și A. I. Brăileanu, *Lacul Razelm, geneza și evoluția lui*, în „B.S.R.G.” LVII, 1938, R. Leonte Teodorescu și colab., *Observații asupra complexului Razelm-Sinoe în perioada 1950–1952*, în „An. Inst. de cerc. piscicole”, I, 1956, S. Stănescu, I. D. Nichiforov, *Geneza și evoluția Deltei Dunării în zona de vărsare a Dunării*, Monografie hidrologică, Buc., 1963.

⁶³ Monedele sînt păstrate la cabinetul de numismatică al Muzeului arheologic Constanța. Sînt cele mai vechi monede turcești găsite pe teritoriul României, după cum ne-a informat cercetătorul O. Iliescu.

⁶⁴ Cf. S. Lambrino, *op. cit.*, pp. 499–500.

⁶⁵ Emil Lăzărescu, *op. cit.*, p. 152.

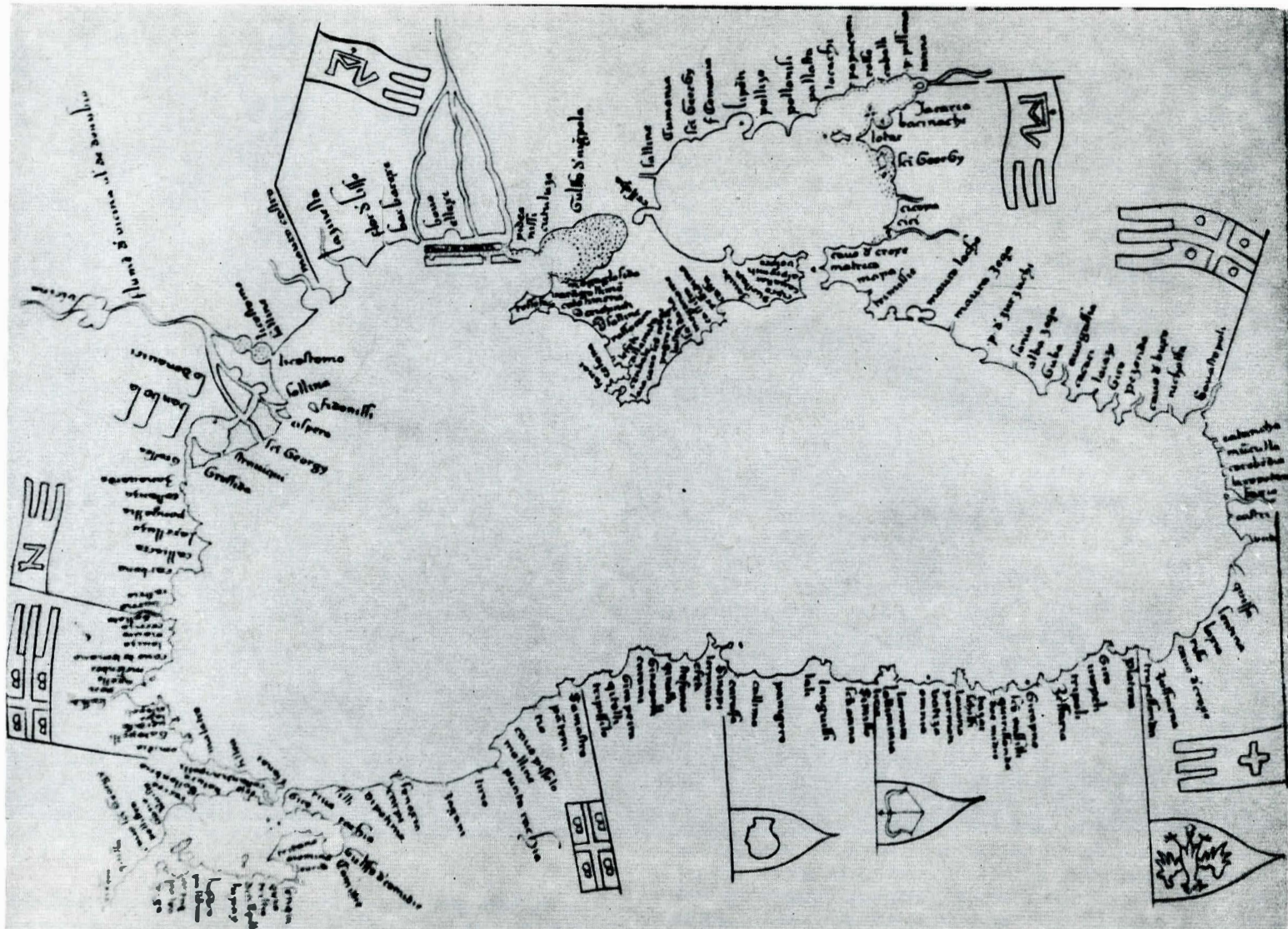

Fig. 5. Localitățile genoveze de pe țărmurile Mării Negre în portulanul lui Marino Sanudo (1320). În apropierea Deltei Dunării, pe malul lacului Razelm, între localitățile Grossea și Donavici (Codonavici) se poate citi Bambola, cetatea Yeni-Sale de astăzi.

supravegherea traficului navelor în golf spre Deltă, care dispuneau de mari sume de bani ciștigate prin comerț, erau deținătorii monopolului navigației în Marea Neagră, negustorii genovezi.

Descoperirea la cetatea Yeni-Sale a monedelor genoveze din sec. XIII, alături de monede tătarăști din același secol, monede întrebuițate în mod obișnuit de negustorii italieni și, în fine, a unor monede cu cruce și tamga dă-tînd de la începutul sec. XIV⁶⁹, provenind probabil dintr-un centru genovez local⁷⁰, care bătea moneda, ne întărește presupunerea că cetatea a fost ridicată de genovezi. Probabil, pentru construirea cetății Yeni-Sale, pentru alegerea locului, s-a procedat ca în alte cazuri – construirea fortă-reței Sudac (Crimeea)⁷¹ cu care Yeni-Sale se aseamănă ca poziție, cadru natural și plan – au fost întrebuițate in-formațiile și experiența meșterilor bizantini din Peninsula Balcanică, meșteri care puteau ridica construcții de bună calitate cu un preț mai scăzut ca al aceloră chemați din Italia.

În fine, ceramica provincial-bizantină găsită în cetate nu contrazice presupunerea noastră deoarece genovezii veniți aici în număr mic, cu corăbii cu o capacitate de transport limitată, nu aduceau vase de ceramică volumi-noase cu valoare mică, nu aveau între ei olari și în mod sigur cumpărau ceramica de la meșterii locali. A presupune o stăpînire bizantino-genoveză în cetatea Yeni-Sale este imposibil dacă ținem seama de suprafața construcției, deci, rămînem la ipoteza inițială. Unele, armele, piesele de har-nașament sînt dificil de discutat în condițiile în care geno-vezii erau stabiliți la Constantinopol, cînd era o interinflu-

ență bizantino-genoveză în producerea armamentului, iar rezultatele cercetărilor arheologice nu au fost publicate. Identificarea cetății în actele cunoscute care conțin în imensa majoritate știri cu caracter comercial, furnizînd tangențial date referitoare la celelalte aspecte ale vieții, nu este posibilă, iar distrugerea arhivelor coloniilor geno-veze din Marea Neagră în timpul numeroaselor războaie locale, cercetarea relativă a arhivelor italiene face munca cercetătorului extrem de dificilă. În aceste condiții vitrege, avînd în vedere specificul portulanelor care marcau în pri-mul rînd porturile comerciale, punctele bune pentru schimb și locurile în care se putea acosta, pe baza analizei lor am realizat o identificare pe care o propunem cu rezervă pînă la confirmarea ei de publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice.

În urma studierii portulanelor din secolele XIII–XV: harta lui Giovanni da Carignano⁷², ale lui P. Visconti (1318)⁷³, a lui M. Sanudo (fig. 5) (1320)⁷⁴, A. Dulcerto (1339)⁷⁵, G. Soleri (sec. XIV)⁷⁶, Mecia de Villadestes (1413)⁷⁷ identificăm localitatea care apare sub numele de Bambola, Pampulo, cu cetatea Yeni-Sale și astfel, aducem lumină asupra primului nume pe care l-a avut cetatea maritimă genoveză ridicată în secolul al XIII-lea, nume care va trebui folosit în viitor dacă va fi atestat de cerce-

⁶⁹ Cf. O. Iliescu, *op. cit.*
⁷⁰ Cf. O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor des monnaies et lingots de XIII-ème et XIV-ème siècles trouvé en Dobroudja septentrionale*, in „Revue des études sud-est européen”, II (1–2), 1964, p. 217–229.

⁷¹ Pentru Sudac v. *Ghenezca forteția v Sudacu*, Vidavnițvo B.:divelnic Kiev, 1968.
⁷² Apare și sub numele de harta lui Giovanni da Carignano, cf. M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, ed. cit., vol. II, pl. 26.

⁷³ P. Visconti publicat de A. E. Nördenskiöld, *Periplus, the Early History of Charts and Sailing directions*, Stockholm, 1897, p. 33, rețip. Burt. Franklin, New York, 1962, pl. VI (IX) – hărțile păstrate la Viena și la Veneția.

⁷⁴ M. Sanudo sau pseudo P. Visconti public. de Nördenskiöld. *op. cit.*, p. 33.
⁷⁵ A. Dulcerto public. de Nördenskiöld, *op. cit.*, pl. IX.
⁷⁶ G. Soleri public. de G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Buc., 1935, pl. VI.
⁷⁷ Mecia de Villadestes public. de G. Marcel, *Choix de cartes et de mappemondes de XIV et XV siècles*, Paris, 1896, pl. III.

tările ulterioare. Studiarea „Itinerarului grec” în care localitatea Bambola apare sub numele de „castelul Pampulo”, fiind plasată lângă o gură a Dunării și definită drept castel⁷⁸, aduce un punct în plus în favoarea localizării propuse, deoarece autorul itinerarului, un bun cunoscător al litoralului românesc, situează castelul Pampulo⁷⁹ între alte foste localități genoveze care într-un drum maritim încadrează în mod firesc Yeni-Sale (pentru identificarea cetății Yeni-Sale cu localitatea Bambola în castelul cu același nume a se compara fig. 5 cu orice hartă modernă).

Apariția definiției la un om care face distincția netă între gradele localităților poate fi de însemnătate deosebită în cazul de față deoarece autorul venea din lumea mediteraneeană unde construcții de proporțiile cetății Yeni-Sale erau numite în mod curent castele.

În starea actuală a documentației, stabilirea rolului istoric al cetății Yeni-Sale este o sarcină delicată care se poate realiza în linii generale, ipotetice în unele cazuri, prin exploatarea puținelor știri pe care ni le furnizează izvoarele, îmbinate cu deducții logice. Ținând seama de rolul cetății în evul mediu – centru economic, reședință militară, politică, administrativă, religioasă – cetatea Yeni-Sale prin poziția ei strategică în centrul sistemului de fortificații din nordul Dobrogei pe care îl domina prin mărimea și soliditatea fortificațiilor, neîntâlnite la altă construcție timpuriu medievală din această regiune, ne apare ca o așezare cu un rol politico-militar de prim rang. Deși este evident că cetatea nu a avut o funcție dominantă economică – unelte, armele etc. descoperite au fost produse pentru necesitățile garnizoanei – tezaurul cuprinzând monede de la Petru Mușat și Mircea cel Bătrîn, – ambele cunoscute din simple mențiuni, – dovedesc angre-

⁷⁸ Cf. *Călători străini despre Țările Române*, ed. îngrijită de M. Holban, Ed. șt. Buc., 1969, pp. 15–16. Fragmentul care ne interesează are următorul conținut: „Caliacra este un oraș, iar pînă la Grossea pe harta înspre nord sînt 80 mile. Și pe acest drum alli Seluda și Mangalia, Constanța și Zavarina. Și aceasta este o gură a Dunării. La gura Zavarnei e un castel și i se spune Pampulo. Și gura aceasta e ca un ostrov mic și i se zice „Grosea”.

⁷⁹ În „SCIV”, I–IV/1957, pp. 301–302, se emite ipoteza că Pampulo ar trebui identificat cu ostrovul Biseriçuța.

narea cetății în traficul comercial, iar banii teaurizați reprezintă probabil sume încasate ca dări sau ca vamă.

În momentul de față nu putem face nici un fel de afirmație în legătură cu funcțiile cetății Yeni-Sale în cadrul sistemului de așezări genoveze din nordul Dobrogei dar, poziția ei centrală, lipsa activității economice, destinația evident politică, administrativă, militară, ar putea indica reședința unui conducător local, un punct în care genovezii își adăposteau viața și bunurile în fața atacurilor tătarilor sau băștinașilor.

În timpul războaielor lui Dobrotici împotriva genovezilor, puțin cunoscute, dacă Despotul dobrogean a ajuns în nord, cetatea a fost unul din principalele obiective ale atacului. Nu știm dacă despotul Dobrotici, sau fiul său Ivenco au stăpînit cetatea genoveză, dar pentru noi este greu de admis o asemenea ipoteză, în condițiile în care studii recente⁸⁰ pun sub semnul întrebării extinderea stăpînirii statului condus de Dobrotici în nord, în condițiile în care nu exista artileria, iar armatele medievale, puțin numeroase, erau rar însoțite de mașini de război. Chiar dacă acceptăm teza cea mai răspîdită în istoriografie că Dobrotici a stăpînit scurt timp nordul Dobrogei și Chilia, nu pare plauzibil să fi stăpînit și Yeni-Sale, despre care izvoarele scrise nu menționează nimic, iar cercetările arheologice nu surprind nici o urmă de asediu, cucerire sau lupte. Deci, dacă dorim să punem cetatea în legătură cu existența unei formațiuni politice trebuie să ne îndreptăm atenția și cercetările în altă direcție. Momentul în care au părăsit genovezii cetatea este legat de cucerirea Yeni-Salei de către turcii otomani. Considerăm că cetatea a trecut direct de la genovezi la otomani deoarece materialele arheologice și numismatice pe care le-am cercetat nu arată o interpunere între ele a altor vestigii, iar analiza descoperirilor monetare este grăitoare: tezaurul moldovean de la Petru Mușat a fost ascuns în timpul unor evenimente

⁸⁰ Cf. O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, lucr. în ms.; idem, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*; Com. prez. la sesiunea științifică a Muzeului arheologic Constanța, 16–18 octombrie 1970. Pînă acum păreri emise de domnia sa rămîn în stadiu de ipoteză, deși sînt bine fondate științific.

Fig. 6. Fragment din harta lui Ignățiu Albrecht (sec. XVIII).

deosebite petrecute înainte de sfârșitul domniei sale (1391), iar primele monede turcești care apar la Yeni-Sale sînt emise de Baiazid I Ilderim și datează din 1388–1389⁸¹, data primei cuceriri a Dobrogei. Aceste informații sînt confirmate de cronicarul turc Evlia Celebi, care, deși dă dovadă de multă fantezie în scrieri, ne furnizează în cazul de față o știre exactă, însemnată, afirmînd că cetatea Yeni-Sale a fost cucerită după lupte grele de Baiazid Ilderim. După o scurtă stăpînire turcească (1389–1396) nordul Dobrogei a fost cucerit de domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrîn. Din timpul stăpînirii sale (1396–1416) ne-au rămas, probabil, monedele moldovenești emise în timpul lui Alexandru cel Bun, și tezaurul cu monede din Țara Românească datînd din timpul lui Mircea, care a fost ascuns probabil în momentul recuceririi Dobrogei (1416–1417) de către otomanii conduși de Mehmet I Celebi. Cronicarul turc Sükrüllah, narînd despre expediția lui Mehmet I Celebi împotriva lui Mircea și despre recucerirea Dobrogei scria: „Sultanul s-a îndreptat către necredinciosul din Țara Românească (Eflak), cel cu gînduri rele. În partea aceea se aflau trei cetăți care din pricina ghiaurilor fără de minte erau ruinate. El a făcut ca toate trei să înflorească una se numea Isaccea (Sackgi), a doua Yeni-Sale, iar a treia se numea Giurgiu (Iörkövi)”. Pasajul ne furnizează o serie de date prețioase, arătîndu-ne starea fortificațiilor – ruinate, cauza ruinării, probabil se referă la războaiele prin care Yeni-Sale a fost cucerită de la turci. Importanța cetății este pusă pe același plan cu Isaccea și Giurgiu – și, în fine, refacerea ei, care ne poate indica una din reconstrucțiile pe care le-am observat pe pământ.

Turcii au stăpînit și folosit cetatea tot secolul XV, vreme din care au rămas numeroase monede care alcătuiesc o serie continuă cronologic pînă la sfârșitul sec. al XV-lea. Absența monedelor din sec. XVI, evoluția istorică din nordul Dobrogei, schimbarea echilibrului politic de la gurile Dunării la sfârșitul sec. al XV-lea prin cucerirea de către turci a Chilie și Cetății Albe (1484) coroborate cu rezultatele cercetărilor geomorfologilor⁸², hidrologilor și biologilor care dovedesc terminarea procesului de formare al cordoanelor de nisip care separă Razelmul de mare și de Babadag, blocarea gurilor Cerneț și Dunavăț, ne determină să afirmăm că cetatea Yeni-Sale și-a pierdut importanța sa și a fost părăsită la sfârșitul sec. XV sau începutul sec. XVI. Abandonarea cetății era firească deoarece ea fusese construită ca o cetate navală, iar acum Razelmul devenise dintr-un golf un lac, traficul maritim nu se mai efectua pe el, un atac maritim cu vase de mari proporții nu era posibil în această regiune în care puteau pătrunde cu greutate numai șecile cazacilor⁸³, ale căror atacuri puteau fi oprite de garnizoana din Babadag și, în fine, drumurile comerciale de uscat, erau departe, deci supravegherea lor nu justifică menținerea unei garnizoane la Yeni-Sale. Părerile expuse de noi asupra cetății Yeni-Sale reprezintă un punct de plecare în discuțiile asupra acestui frumos monument, iar prezentarea sumară a trecutului cetății Yeni-Sale⁸⁴ trebuie completată. Realizarea acestui deziderat este posibilă dacă se vor publica rezultatele cercetărilor arheologice și se vor continua săpăturile, dacă se vor face noi cercetări în arhivele italienești și turcești care pot lumina multe pagini întunecate ale evului mediu dobrogean și românesc, prin descoperiri de mare valoare ca aceea a cercetătorului francez Robert Henri Bautier⁸⁵ care a descoperit în arhivele Genovei registrul cartular al notarului din

⁸¹ Două monede se află la cabinetul numismatic din Constanța și a treia probabil la Muzeul de istorie din Galați.

⁸² Vezi nota 67.

⁸³ Cercetările noastre în curs, ne confirmă ipoteza că cetatea a fost părăsită la începutul sec. al XVI-lea. Turcii au privit probabil cu dezinteres atacurile piraților cazaci, care atunci cînd atacau Babadagul, sec. XVI–XVII, treceau prin fața cetății Yeni-Sale, care era părăsită.

⁸⁴ Pentru menționarea localității Yeni-Sale între sec. XVI–XVIII în izvoarele cartografice v. C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1966.

⁸⁵ Cf. R. H. Bautier, *Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italiennes* în „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, Ecole française de Rome, no. 60, 1948, pp. 188–189.

Chilia, Antonio di Podenzolo, prima frescă vie a unui oraș românesc port medieval. Credem că este necesar pentru a se opri lentă dar constantă degradare a cetății Yeni-Sale, remarcabil monument de arhitectură militară medievală, să se înceapă imediat lucrări de restaurare și consolidare.

ABSTRACT

Between the lakes Razelm and Babadag at 7 km south-east of the oldest European Turkish settlement, on a hilltop overlooking its surroundings, lies the ruins of a medieval fortress, (fig. 1). They are the remains of the fortress of Yeni-Sale or, according to others' opinions, the fortress of Heracleea.

The author illustrates that the remains of fortifications could be framed dimensionally as a “castle” according to western terminology and as a “fortress” according to Romanian terminology, term he suggests to be used for the above mentioned ruins. He suggests also to use as a definitive name for this place, the historic one, i.e. Yeni-Sale.

Yet no study has been carried on this fortress, the biggest existing in the North of Dobroudja, and no results of archaeological excavations have been published. On the basis of the investigation of ruins, archaeological findings, maps, coins and chronicles referring at the existence of the fortress, the author started an analysis of the ruins, suggesting some elements for further consideration.

Dobroudja was the most favoured Romanian region during the Early Middle Ages by its geographical layout between trade both inland and sea ways, by its political connections. The highest degree of development of Dobroudjan civilization reflected in architecture, can be observed in some military buildings as the fortress Pacuul lui Soare (Xth century), the fortress of Hirșova and the fortress of Yeni-Sale.

The fortress, preserved in enough good conditions, is featured by typical medieval lines, with an irregular polygonal layout (fig. 3) which follows the contour of chalky rock edges at the tableland top, where it lies. The fortress walls, with an excellent strategic position, have a height of 6–7 m, a thickness of 3 m and it is flanked by rectangular and hexagonal towers and bastions. Today are preserved in good conditions only the south–east side (fig. 1) with the main gate bastion (fig. 2 A, fig. 6) the main gate (fig. 2 B, fig. 6), the great tower (fig. 2 C, fig. 6) the wall between the two towers. (fig. 2 C, fig. 6) and an hexagonal corner tower (fig. 2 D, fig. 1); the north, east side with an hexagonal tower (fig. 2 F), a small rectangular tower (fig. 2 G) and a rectangular tower (fig. 2 H, fig. 7) where a loop hole can be seen (fig. 4, fig. 8).

The investigation of the ruins, performed by the author, allowed the assertion that the building material and techniques are similar with those of the “low fortress of Hirșova” built by the Genoese. Some questions deriving from the factors which determined the selection of fortress layout, fortification technique, date of building, the origin of the builders and finally the historic importance of the fortress, confronted the author.

To solve these problems he related the data of historical sources with the results obtained by geomorphologists and geographers.

The fortress position has been selected taking into account the survey of sea trade on Razelm Golf – changed in a lake by deposition of sand banks during the Middle Ages –, the commercial connections with Danube Delta and the way to Seleucide Turks town, Babadag.

Thus it should have been a sea fortress with an harbour with double function: military and commercially. The author feels that the trade harbour should have lain towards the north west side of the fortress, on the Razelm shore where the remains of a medieval settlement, not searched yet, can be seen. The likeness with the walls of the “low fortress” Hirșova, the building technique, the dating of coins, ceramics, weapons and tools discovery allowed to the author to suggest as date of fortress building the last quarter of the XIIIth century.

The analysis of the whole historic conditions allowed to think that the fortress was built by the Genoese and not by Byzantines as it was supposed before. Towards the end of the XIIIth century, the Genoese of the north of Dobroudja had also the monopoly of seafaring and were interested to build a sea fortress. The only ones to have money to build such a fortress were the Genoese merchants. They built similar fortresses at Sudak (Crimea) and other Black Sea regions. After consulting maps of XIVth and XVth centuries, the author identified the Fortress of Yeni-Sale with the place appearing in Genoese maps under the name of Bambola or Pampulo, defined in the text of the “Greek itinerary” as a “fortress”.

It is difficult to determine the historic role played by the fortress because of the lack of written sources. The author suggests that this fortress was a military and political centre, and at the same time a custom point for the Genoese who ruled the country. The fortress was conquered (1389) by Sultan Bajazet Ilderim (1388–1403), event described by the Turkish chronicler Evlia Celebi. Later on, the fortress was conquered from the Turks (1396) by the Wallachian prince Mircea the Oldest (1386–1418). The Turkish chronicler Sükrüllah describes the conquest of the fortress (1417) by Sultan Mehmet (1413–1421). From this date the fortress was held by the Turks and it was deserted at the beginning of XVIth century when the Gulf of Razelm became a lake. Thus the sea ways have been interrupted and the Turks used another fortresses to hold the region. The historic role played by the fortress Yeni-Sale outlined here, could be deepened by bringing out the archaeological findings, and by new investigations performed in Italian and Turkish records to amplify this study, considered only as a starting analysis.